

آداب فردی سخن گفتن با تاکید بر آموزه های اسلامی

لیلا یاری^۱

چکیده

یکی از نعمت های بزرگی که خداوند به بشر ارزانی داشته، نعمت بیان است که انسان به وسیله آن، تجربه ها، یافته ها و مقاصد خود را به دیگران انتقال می دهد. سخن گفتن یکی از راه های ارتباط فردی و اجتماعی بین افراد است. نیکو سخن گفتن باعث الگوپذیری طرف مقابل می شود و می تواند باعث ایجاد انگیزه ی مثبت و یک توان در جهت حرکت و پیشرفت افراد و پی بردن به اراده ی شخصی و نیروی پنهان درون باشد. سخنان باید طبق ضابطه ها و معیارهایی باشد تا آثار فردی و اقتصادی و فرهنگی و خانوادگی مثبتی به جا بگذارد. انسان هنگام ارتباط با دیگران بر سر هر موضوعی باید کلمات زیبا استفاده کند تا هم روحیه ی سخنوری را در خود پرورش دهد و هم دیگران از کلامش انگیزه ی حرکت بگیرند. چیزی که واضح است آنکه اگر انسان با تأمل سخن بگوید و قبل از خروج کلام از دهانش موقعیت و مکان ادای آن سخن را در نظر بگیرد به طور قطع کلامش به جای دیگران نشست و چه بسادری به سوی دوستی با افراد دیگر به روی خود می گشاید. در این مقاله که به صورت توصیفی و با استفاده از مقالات و کتاب ها فراهم شده به بررسی آداب فردی سخن گفتن از منظر اسلام می پردازیم.

کلید واژه ها: اصول، اسلام، آداب، سخن، سخن گفتن

¹ مدرسه علمیه فاطمه الزهرا (سلام الله علیها)، سطح (2)

آدرس جیمیل: l.vary1368@gmail.com

مقدمه

از جمله نعمت های گران قدر خداوند جهت پیشرفت و رفع نیازها به بشر عطا کرده، نعمت بیان است که انسان را اینگونه ذاتاً نیازمند به برقراری ارتباط آفریده است. نعمت سخن گفتن نقش مهمی در تکامل بشر دارد و در سایه ای این نعمت تجارت علمی و عملی انسان ها به یکدیگر منتقل می شود.

خداوند ارزش این نعمت گرانبهارا در قرآن به بشر گوشزد کرده و می فرماید: «خداوند رحمان، قرآن را تعلیم داد، انسان را آفرید و به او (بیان) آموخت.^۱» انسان می تواند با سخن گفتن آموخته ها و معلومات و تجربیات خود را به دیگران انتقال دهد و توسط سخن شناخته و ارزشش سنجیده شود. سخن گفتن می تواند باعث گسستگی روابط افراد یا محکم شدن پیوند دوستی شود و مایه ی سربلندی انسان در مقابل دیگران یا سرافکندی وی شود.

از امام صادق (ع) پرسیدند: سخن و سکوت کدامیک بردیگری برتری دارد؟ حضرت در پاسخ فرمودند: برای هریک از این دو آفت هایی است، ولی اگر از آفت مصون باشند، کلام برتر است، زیرا خداوند هیچ یک از پیامبران را به سکوت معبوث نکرده است، بلکه آنها ماموریت داشتند با مردم سخن بگویند و بایان خود آنها را به صلاح و رستگاری دعوت نمایند. و نیز هیچ کس با سکوت مستحق بهشت نمی شود.^۲

سخن گفتن به همان میزان که در پیشرفت انسان موثر است، در صورت کنترل نشدن نیز موجب تباهی اومی شود. از حضرت علی (علیه السلام) پرسیدند، زیباترین مخلوقات خدا کدام است؟ فرمودند: (کلام). گفتند: (زشت ترین آنها کدام است؟)

باز هم فرمود: (کلام)، سپس فرمود: چهره ها با سخن سفید و با سخن سیاه می شوند.

^۱ الرحمن ۴ الرَّحْمَانُ (۱) عَلَّمَ الْقُرْآنَ (۲) خَلَقَ الْإِنْسَانَ (۳) عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

^۲ مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۱، ص ۲۷۴

کنایه از این که افرادی که خودش سخن باشند ویشن سفیداست وافرادی که کلام زشت بر زبان جاری کنندروسیاه می شوند^۱.
حال سوال این که ؛انسان چگونه می تواند از لحاظ گفتاری روابط مستحکمکی بادیگران برقرار کند؟ که در اینجایین مسئله راموردتبیین فرارمی دهیم نتیجه آن که ؛اگر بخواهیم در روابط بادیگران محبوب ومورد احترام باشیم بایدقبل از آن که سخن از دهانمان خارج شودخوب آن رابسنجیم وعواقب سخن رادر نظر بگیریم چه بسا که یک سخن می تواند طرف مقابل رابه راه راست هدایت کند یابالعکس.

1-معنای لغوی واصطلاحی آداب

آداب در لغت به رفتارها وحالت های دخیل در کمال وحسن چیزی تادیب وتنبیه ونیز علوم ادبی معنی شده است.^۲
آداب در ابواب متعدد به همان معنای لغوی استعمال شده است. اما باتوجه به تعددمعنای لغوی آنچه در بیشتر ابواب فقهی منظور فقیهان است، مجموعه ی رفتارها و هیئت هایی است که فعل یا ترک آن ها از دیدگاه شارع مقدس موجب حسن و کمال فعل یا موضوعی می شود که حکم شرعی به آن تعلق گرفته است ، مثل آداب سخن گفتن ، آداب نماز و روزه^۳ و....

2-معنای لغوی واصطلاحی سخن گفتن

سخن به لحاظ لغوی در زبان فارسی به معنای «مباحثه، گفتار و گفت و شنود است»^۴

متانت در سخن وحفظ ادب و گفتگو در کلام، در طول تاریخ از رفتار انسان های پاکدل ونیک سرشت بوده وخلق وخوی اولیای الهی بوده است. خلق نیک هنگام سخن گفتن بادیگران معلوم می شود که باعث گره خوردن قلب

¹ همان، ج 78، ص 55:

² موسسه دایره المعارف فق الاسلامی، ص 124، زیر نظر سید محمود شاهرودی، موسسه دایره المعارف فقه اسلامی، 1387

³ موسسه دایره المعارف فقه، ص 123

⁴ دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ج 11، ص 16298-16931

ها و ایجاد روابط گرم بین افرادی شود. شاید از نظر عموم و دیدگاه جامعه سخن گفتن کار آسانی به نظر بیاید اما اصلاً اینگونه نیست. چرا که؛ سخن مانند پوست پیاز هزار لایه دارد و از اینکه سخن می تواند چندین معنا را از ذهن گذارند.

اینک؛ با توجه به مقدمه ی بالا به مراحل سه گانه ی سخن گفتن می پردازیم.

2-1- مراحل سه گانه ی سخن گفتن

در مرحله ی نخست باید دانست که سخنوری چیست و چگونه باید سخن گفت هدف از سخن گفتن ممکن است سه چیز باشد: اطلاع، اقناع، ترغیب، تاثیر، تفریح

1- گاهی منظور از سخن گفت اطلاع دادن است مثلاً معلمی درباره کتابخانه و بهترین طریقه ی تنظیم کتب برای شاگردان خود صحبت می کند.

2- ممکن است هدف فرد اقناع تصدیق مخاطب باشد، در این صورت گوینده تنها به توضیحات قناعت نی کند، بلکه می کوشد عقیده و نظری رابه فرد مقابل خود بقبولاند.

3- گاهی هدف فرد در سخن گفتن جلب کمک های اجتماعی و تشویق به امری است، مثلاً شخص نیکوکاری جهت کمک به آسیب دیدگان از زلزله و سایر سوانح که بسیار شایسته است از دیگران تقاضای کمک می کند.¹

4- گاهی سخن گفتن برای ایجاد تاثیر خاص ایراد می گردد. مانند تجلیل از مقام علمی یک شخص

مرحله دوم سخن گفتن: اینکه به چه ترتیب باید سخن گفت: قبل از تنظیم مطلب باید طرخی برای سخن گفتن مطرح نمود. سخن گفتن رابه بیمه نامه تشبیه کرده اند؛ زیرا هرگاه فرد خود را آماده نکرده باشد، در هنگام صحبت کردن دچار نگرانی و اضطراب می شود اما اگر دقیقاً بداند که می خواهد چه بگوید و هدف خود را از قبل مشخص کرده باشد آن گاه با اعتماد به نفس و آرامش سخن می گوید که می تواند آن رابه طرف مقابل نیز انتقال

¹ مقدسی، سخنوری و شخصیت در آداب سخن، ص 18

دهد. درسخن گفتن فرد با کسی حتی طرزیستاندن ونحوه ی حرکت اعضای بدن نیز مهم است که از آن به عنوان «زبان بدن» یاد کرده اند. به این دلیل که هرگاه شخص درسخن گفتن با دیگران زیاد دستهای خود را تکان دهد نشان از ترس و ناآرامی اوست .

مرحله سوم : چگونه باید سخن گفت؟ طبق تحقیقات جدید، حتی طرزیستاندن و راه رفتن و نشست و برخاست در آهنگ و صوت موثر است، و در تاثیر کلام اهمیت بسزایی دارد، چه رسد نیت باطن و عواطف فرد و سایر ملکات و فضایل اخلاقی^۱. و همچنین قرآن نیز در این باره اینگونه می فرماید: «خدا ی بخشنده به رسولش آموخت انسان را خلق کرد و به او تعلیم نطق و بیان فرمود^۲»

کیفیت سخن گفتن با دیگران، نشان از میزان خردمندی و حدود و حدود و شعور و ادب انسان است. در اینجا اشاراتی به آداب فردی سخن گفتن داریم تا در این موضوع که مورد ابتلای همگان است به گفتگو بپردازیم و راهکارهای مفیدی عرضه کنیم:

3- کلام مفید و مربوط

سزاوار است که انسان خود ساخته، بر زبان و گفتار خود، کنترل و مراقبت داشته باشد. پیامبر اکرم (ص)، زبان خویش را نگه می داشتند و به کار نمی انداختند، مگر در اموری که به آن حضرت مربوط باشد، یا سودمند باشد، و وقتی هم سخن می فرمود، الفت بخش و وحدت آفرین بود، نه عامل تفرقه و موجب بددلی افراد نسبت به یکدیگر. اندیشه و خردورزی، مهمترین تکیه گاه اسلام در عقاید، اخلاق، کردار و گفتار است. از نظر اسلام، انسان حق ندارد چیزی که از نظر عقل درست نیست انجام دهد و گفتاری که عقل آن را نابه جامی داند به زبان جاری کند. حضرت علی (علیه السلام) درباره سخن گفتن مربوط و مفید می فرمایند: اندیشه کردن درسخن، ایمن می سازد از لغزش^۳. پس بسیار شایسته است که انسان قبل از سخن گفتن

^۱ مقدسی، سخنوری و شخصیت در آداب سخن، ص 18-19

^۲ الرحمن 4 الرَّحْمَانُ (1) عَلَّمَ الْقُرْآنَ (2) خَلَقَ الْإِنْسَانَ (3) عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

^۳ تمیمی، غرر الحکم و درر الحکم، ج 1، ص 134

داشتن زبان شیرین و سخن تشویق آمیز، موهبتی خدایی است که نشان کمال روحی و همت بلند و علاقه به بالندگی^۱.

10- خوشگویی

یکی از شاخه های حسن خلق، که رابطه هارا استوار تر و پیوندها را صمیمی تر می سازد، گفتار دلی پذیر و شادی بخش است. ارزش انسان و جوهره ی وجودی اش را زبان و میان روشن می سازد، یکی از یکی تحقیر می کند، یکی عیب جویی می کند، دیگری تحسین و تقدیر. یکی ملامت می کند، یکی دیگر پروبال. کدام یک خوب است؟ پذیرایی از دیگران همیشه با غذا و میوه و شیرینی سینت. گاهی پذیرایی بایک کلام خوب و سخن شایسته است. این اکرام بالاتر از همه چیز است، چرا که گفتار شایسته و زیبا، غذای روح است.

کسانی هستند که حائرنیستند و آژه ی زیبا به کلام خود جاری می سازند. بشنویم از رسول خدا (ص) که همواره اسوه ی اخلاق است فرموده اند: هر کس برادر یا ایمانش را با گفتن کلامی ملاطفت آمیز و غم زا، مورد تکریم قرار دهد، تا وقتی او شادمان است، گوینده ی آن سخن همواره در سایه ی الهی به سر می برد.^۲

آیه ی دیگر از قرآن مجید نیز به خوشگویی با مردم اشاره کرده و می فرماید: «با مردم به نیکی سخن بگویند»^۳

11- سخن گفتن با توجه به ضرورت زمانی

یک فرد مسلمان مطابق سبک زندگی اسلامی باید اندیشه، رفتار و گفتارش از آلودگی هایی که عقل و شرع آنها را منع کرده پیراسته کند. در مورد سبک زندگی دینی، تعالیم فروانی از اهل بیت علیهم السلام رسیده که با بررسی آنها به دست می آید که عادت کردن به رفتارهای نیکو از منش نیکوست، اما یک عامل عقیدتی که نقش مهمی در تقویت باورها و سبک

¹ محدثی، اخلاق معاشرت، ص 199

² حجرات 1 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

³ بقره 83 وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا

زندگی فردی ایفامی کند و آن تقویت باور توحیدی در انسان است^۱، زیرا هر رفتاری در انسان به باور و بینش او مربوط می شود. کسی که خداوند را تنها معبود خود پذیرفته، زبانش رابه آنچه باعث خشنودی خداوند است عادت می دهد.

11- پاسخ دادن به کلام دیگران بابهترین کلام

یک فرد مسلمان اینگونه یاد گرفته و اعتقاد پیدا کرده که باید هنگام برخورد با دیگران یاد دوست خود لفظ سلام رابه کار میبرد زیرا این امر جزء مهمترین حقوق افراد به همدیگر است. و از مهمترین آداب فردی سخن گفتن در اسلام است زیرا این یک امر فرد به فرد است و به عنوان یک قانون در همه جا اثبات رسیده است. چرا که انسان در گام نخست که با کسی برخورد می کند، قبل از هر چیزی باید نرمی و آرامش دیگری رامتوجه حضور خود می کند و آرامش و دوستی رابه دیگران منتقل می کند^۲ و علاوه بر این آثار خوبی در زندگی فردی دارد^۳ «و چون شمارابه درودی نواختند به درودی نیکوتر از آن یاهمانند آن پاسخ بگویند»^۴

این آیه صرف نظر اینکه جواب سلام را واجب شمرده، دستوری اخلاقی است؛ و آن اینکه هیچ نوع محبت و نیکی را بی پاسخ نگذارید؛ بلکه اگر می توانید، آن رابهتر از خودش پاسخ بدهید

در اسلام، سلام کردن قبل از سخن گفتن آن قدر تاکید شده است که امام صادق (علیه السلام) می فرماید: «هر کس سلام نکرده، سخن گفت پاسخش راندهید»^۴

12- صداقت در کلام

سخن راست صفتی است که فضایل علمی و عملی انسان راشامل می شود؛ تمام نیکی هادر صدق و راستی خلاصه می شود و ممکن نیست کسی

¹ محدثی، اخلاق نبوی، ص. 201، 202

² مصباح یزدی حسن صادقی، محمود فتعلی، اخلاق اسلامی، ج. 3، ص. 251-250

³ نساء: 86 وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوها ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا

⁴ کلینی، کافی، ج. 2، ص. 644

سخن درست و راست بگوید و عفت و علامت و شجاعت را، که ریشه های اخلاق حسنه است، نداشته باشد، زیرا آدمی به غیر از اعتقاد و قول و عمل چیز دیگری ندارد. از این روی گانه سرمایه ی انسان در روز رستاخیز صدق و راستی است. حضرت سجاد (علیه السلام) نیز درباره آثار و فواید عاقبت خوش نیکو سخن گفتن فرموده اند: «سخن خوب، که با ادب و حسن خلق آمیخته شده باشد، دارایی انسان را زیاد می کند، رزق او افزایش می دهد، اجلش را به تاخیر می اندازد، آدمی را نزد خانواده اش محبوب می کند، و سرانجام به بهشت می رود»^۱ قرآن کریم نیز در این باره می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید از (مخالفت فرمان) خدا بپرهیزید و با صادقان باشید»^۲

13- میانه روی در کلام

میانه روی در کلام در هر امری پسندیده است، ولی در گفتار، پسندیده تر. میانه روی در گفتار موجب می شود که شخص از یک طرف سخن گفتن درمانده نباشد و اشتباه ها و لغزش های گفتاری کاهش یابد و از سوی دیگر شنونده از سخن گوینده خسته نمی شود.^۳ اعتدال و میانه روی به اندازه ای مهم است که در قرآن کریم و کلام پیامبر (ص) دین اسلام، دین اعتدال و مسلمانان امت وسط خوانده شده است که این امر در تمام امور مسلمانان نشان داده شده است. میانه روی در سخن گفتن باعث رنجش و خستگی دیگران نمی شود و باعث یکدلی بین اشخاص و نشان سلامت روانی فردی است که سخنی گوید؛ زیرا می داند که افراط و تفریط در کلام باعث سبک شدن او می شود و دیگران را از خود فراری می دهد.^۴

14- سنجیده بودن سخن

از دیگر آداب سخن گفتن فردی، عاقلانه و با تفکر سخن گفتن است. به تعبیر دیگر، بررسی همه جانبه ی کلام قبل از آغاز سخن است که از اشتباه

^۱ سکندری، آیه های زندگی، ص 84

^۲ مبارکه توبه 119 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ

^۳ تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الحکم، ج 2، ص 143

^۴ مجلسی، بحار الانوار، ج 74، ص 383

ها و خطاهای احتمالی دور باشد. حضرت علی (ع) می فرمایند: کسی که گفتار خود را بررسی کند، اشتباه او کم می شود.^۱ و همچنین می فرمایند: هرگاه خواهی متکلم شوی به کلامی، باید که بیش از گفتن آن سخن وابه عقل خود سنجی، اگر شایسته گفتن باشد و ضرر دنیوی یا اخروی بر گفتن آن مترتب نباشد بگو.^۲ بدترین صفت آسمانی که هریک از ما را از خطا در گفتار و رفتار حفظ می کند و موجب نگاه داشتن حد و اندازه ی هر چیزی می شود رعایت ادب در کلام و سنجیده بودن آن است.^۳ حضرت علی (علیه السلام) می فرمایند: «هرگاه عقل کامل شود، سخن کم می شود»^۴

نتیجه گیری

رعایت ادب کلامی یکی از قوانین مهم اجتماعی است که فرد فرد جامعه به آن متکی هستند و در پی این قانون، قوانین در باب آداب سخن گفتن فردی مطرح شده که فرد با رعایت این قوانین علاوه بر به دست آوردن شخصیت، شاهد وجود احترام اجتماعی نیز خواهد بود. لذا در این صورت فرد خود را مقید به احترام گذاشتن به دیگران می داند. یکی از ضروریات و نیازهای بشر که او را به سوی پیشرفت می کشاند و حس ارضای نیازها را به او می دهد خوب سخن گفتن و مورد تایید قرار گرفتن است. رعایت اصول سخن گفتن مثل راست گویی، درست گویی، عفت کلام موجب استوار شدن رابطه های می شود. هر چند که بنده نتوانستم حق مطلب را به جا آورم، اما تلاش فراوان بنده در این زمینه موجب ایجاد این مقاله شده که امید دارم گامی در جهت پیشرفت دیگران باشد و امیدوارم دیگر محققان با مطالعه ی این مقاله بتوانند کاستی های آن را تکمیل کرده و خواننده روبه سرشوق آورند جهت مطالعه و الگوگیری هر چند بیشتر از این گونه مقالات.

^۱ تمیمی امدی، غرر الحکم و درر الحکم، ج ۲، ص ۳۴۸

^۲ حسینی، خادمه، آیین گفتگو در فرهنگ دین، سبک زندگی / ظقیات فردی و اجتماعی، ۱۳۹۶/۴/۲۱، ص ۱-۵

^۳ سیاح، فرهنگ بزرگ جامع نوین، ص ۱۵۰، ج ۱ و ج ۲

^۴ مجلسی، بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۲۹۰

منابع و مأخذ

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- اسکندری، حسین، آیه های زندگی، تهران مجتمع فرهنگی سروش (انتشارات صداوسیما)، چاپ اول، 1381
- تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم، دارالکتاب الاسلامی، قم-ایران، 1419ق یا 1990م، چاپ 2
- سیاح، احمد، فرهنگ بزرگ جامع نوین، اسلام، 1387، نوبت چاپ 7
- دهخدا، علی اکبر، محمدمعین، حسن احمدگیوی، سیده جعفرشهیدی، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، 1377
- طباطبایی، متن النبی، تهران، پیام آزادی، 1379
- طبرسی، علی بن حسین بن فضل، مشکاه الانوار، فی غرر الاخبار، دارالثقلین، قم-ایران 1379 ش، چاپ 1
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی مجلسی، محمدباقریهودی، بحار الانوار، اسلامیه، 1375، چاپ 3
- مقدسی، محمدعلی، سخنوری و شخصیت در آداب سخن گفتن، محمدعلی مقدسی، 1377، چاپ 1
- محدثی، جواد، اخلاق معاشرت، ویرایش دوم، چاپ 11، بوستان کتاب قم
- محدثی، محمد، اخلاق نبوی، ویرایش دوم، چاپ 133 ام، بوستان کتاب قم، 384
- موسسه دایره المعارف فقه اسلامی، زیر نظر سید محمود شاهرودی
- مصباح یزدی، محمدتقی، اخلاق اسلامی، سمت 1393، نوبت چاپ 1